

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК НАСРИДА БАДИИЙ ДЕТАЛ МАСАЛАСИ

Фазилат Муҳаммадиева,

Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш

вазирлигининг “Илм-фан ва инновацион ривожланиш” журнали муҳаррири

E-mail: murodzoda.87@mail.ru

Бугунги ўзбек насри ҳар жиҳатдан янгилашлар ва турли услубий изланишлар устида иш олиб бормоқдаки, бунинг натижаси ўлароқ, ўзбек адабиёти янги-янги ижод намуналари, адабиётимиз ривожига хизмат қиладиган дурдона асарлар билан бойимоқда. Хусусан, Назар Эшонқул ижоди, жумладан, қисса ва ҳикоялари ана шу изланишлар самараси ўлароқ, адабиётга янги рух, янги бадиий талқин усулини олиб кирди, деб бемалол айтиш мумкин. Ёзувчи ўз асарларида қаҳрамонлар ички дунёси, руҳиятини очишга алоҳида эътибор қаратадики, бу адиб услубини, индивидуаллигини белгилашда ғоят муҳим ва салмоқли роль ўйнайди. Бир сўз билан айтганда, руҳият тасвири Назар Эшонқул ижодининг асосини ташкил қилади.

Адиб қисса ва ҳикояларида руҳият тасвири ҳақида гапириш, бу, аввало, улардаги руҳиятга ишора қилувчи деталлар ҳақида, шундай деталлардан фойдаланиш маҳорати тўғрисида фикрлаш демакдир. Шу ўринда ёзувчи ижодига тўхталишдан олдин адабиётдаги бадиий детал атамасига қисқача таъриф бериб ўтсак.

Бадиий деталлар ҳаётни типиклаштиришда, уни бадиий ифодалашда, қаҳрамонлар характерининг у ёки бу қиррасини очишда, асар ғоясини ифодалашда муҳим роль ўйнайди. Детал – лўнда, ёрқин ва образли предмет, белги бўлиб, у тасвир объектини китобхонга аниқ кўрсатишга хизмат қилади.

Детал бадиий асар композициясида ўз ўрнини топгандагина вазифасини бажара олади. У ёзувчининг кўп сўзликдан қайтаради, ортиқча ифода усулларида сақлайди.

Бадиий асарда ранг-баранг деталлар ишлатилади: предмет деталли, ҳолат деталли, шароит деталли, нутқий деталли каби. Вильям Шекспирнинг “Отелло” трагедиясидаги рўмолча, Абдулла Қаҳҳорнинг “Анор” ҳикоясидаги анор каби деталлар предмет деталларга мисол бўла олади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Китоб бўлиб дунёга келган асар борки, деталлар асосига қурилган. Бадиий детал масаласи, айниқса, жаҳон адабиётида салмоқли ўрин тутди. Биргина Антон Чехов асарларини бунга мисол қилиш мумкин.

Инсон образини чизиш, қаҳрамон ва персонажлар характерини яратиш, уларнинг мураккаб ички дунёсини кўрсатишда бадиий деталнинг ўрни беқиёс. Чунончи, бу жиҳат Назар Эшонқул асарларида тасвирланган шароит, предмет, ҳолат деталларида аниқ намоён бўлади. Масалан, ёзувчининг “Тун панжаралари” қиссасида ҳолат-вазиятнинг деталларида бадиий далилланган ифодаси ҳаётда омадсиз, кўнглида безовталиқ кайфияти ҳукмрон, адоқсиз ўйлар қуршовида қолган қаҳрамон руҳиятини тўла намоён қилади. “... Бир кун унга “Тун эртақлари” деган туркум ҳикояларимнинг бирини ўқиб бергандим. Ҳикояда деярли ҳеч нарса йўқ. У қандайдир ташландиқ уй ва бир парча осмон кўриниб турган дераза ҳақида эди. Уй эски, хароба, ичини ўт-ўлан босган зах ва бадбўй ҳид тутиб

кетганди...”¹ Ушбу парчадаги эски, хароба, ичини ўт-ўлан босган, бир парча осмон кўриниб турган уй қахрамон руҳиятини очувчи деталлардир. Бу элементларсиз асар ғоясини ҳам, қахрамон ҳолатини ҳам англаш қийин.

Ёзувчининг “Қора китоб” қиссасида ҳам шу хилдаги деталлар учрайди. Қисса қахрамони бир ўринда чўққи-соқолнинг ҳовлисига борганини, ҳовли нақ юз йилдан бери йиғиштирилмагандай тўзиб ётганини, ҳовлидан қўланса – сасиган гўштнинг ҳидига ўхшаш ҳид келишини айтади. Бу деталлар гўё шароитни тасвирлаш учун келтирилганга ўхшайди. Аммо эътибор берилса, улар қахрамон ҳолатини, руҳиятини очишда ғоят муҳим роль ўйнаган.

Ёзувчи қиссада шароит деталларини қўллашда уларнинг эмоционал-таъсир кучига эътибор қаратиб, маълум бир тартиб билан келтирадигани, бундай тавсир галдаги деталнинг эмоционал жиҳатдан аввалгисидан кўра кучлироқ чиқишини таъминлагани. Қулаган девор, зўрға кўзга ташланадиган андак ваҳмли хароба уй, пештахтаси чириб қулаб тушган эшик, ярим нураган хужра ва ердаги хира шам деталларининг бундан олдинги шароит деталларига нисбатан таъсир кучи юқори. Бу каби деталлар воситасида ёзувчи қахрамон ички дунёсига “дарча” очади.

Бундай шароит, вазият, ҳолат тасвири ёзувчининг нисбатан аввалроқ ёзган “Маймун етаклаган одам” ҳикоясида ҳам учратиш мумкин: “... Чолнинг совуқ юзини эсладим-у, истиҳола қилдим, бироқ йўқ дея олмадим. Эски услубда қурилган, тор табақали эшикдан ичкарига кирдим: чол катта айвонда ... ўтирганча олдида ... Чолнинг уйи ҳашаматли, кенг, лекин тошлар тилган майдондай хувиллаб ётарди. Устун ва ромлари чириган, умуман, ҳовлидан чиркин ва бадбўй ҳид келарди. Чиркин ҳид дарахтлардан, қор остида қолиб қаровсизликдан хазонликка юз тутган гулзордан, уйнинг ёғочларидан ва айвонда қалашиб ётган ҳар хил расмлар уюмидан келаётган эди. Шалтоқ ҳид эса ахлат солинадиган ундуқадан келарди. Хаёлимга бирдан бу ундуқадаги ахлатларни чол умр бўйи сақлаб келган бўлса керак, деган фикр келиб қолди”².

Айниқса, “бадбўй ҳид”, “чиркин ҳид” каби сўз бирикмалари Назар Эшонқул асарларида кўп қўлланиладигани, буни ёзувчининг “Зулмат салтанатига саёҳат” ҳикоясидаги ушбу парча мисолида ҳам кўриш мумкин. “... М. Тамаки ва яна қандайдир қўланса ҳидлар ўрнашиб қолган тўшакда ўрнашиб ётарди; тинмай тамаки тутатар ва пўк-пўк йўталарди. Хонаси ҳам худди ҳаёти каби пала-партиш эди. Мен тозаланмаган столни, исқирт тўшакни, деразадан кўра туйнукни эслатадиган ромларни, ўқилмаганига ҳам аллазамонлар бўлган чанг босган китобларни кўздан кечирар эканман, ҳар бир одам ўзига муносиб бошпана танлайди, деб ўйладим”³.

Умуман, адибнинг кўпгина қахрамонлари турмушининг сароб эканлигини англаган, тушкунлик ботқоғига ботган, руҳий изтироблар исқанжасида қолган инсонлардир. Шу боисдан уларни тушунишда, ўй-кечинмаларини ҳис қилишда шароит деталлари қўл келади.

Бундан ташқари, адиб ижодида предмет деталларининг ҳам алоҳида ўрни бор. Масалан, ёзувчининг “Қора китоб” қиссасида қўлланилган қатор предмет деталлари асар қахрамони

¹ www.ziyouz.com kutubxonasi.

² www.ziyouz.com kutubxonasi.

³ www.ziyouz.com kutubxonasi.

руҳиятини очишда катта роль ўйнаган ва бунинг аниқ ифодаси катта ўғил яратган мусиқада кўринади: "... Ҳозир Бетховеннинг машҳур мусиқасини эшитасизлар, деди. Тасмадан пақ-пуқ "гумбурлаш", ўқ овозлари, яланғоч елкага тушаётгандай қамчининг паррап этган товуши эшитиларди..."⁴. Ушбу мусиқа деталлари асар қаҳрамони ўзининг адашганини, алданганини сезиб қолгандаги ҳолатига ишора қилади ва предмет деталлари сифатида асарда салмоқли вазифани бажаради. Қиссадаги бу каби деталларни асар сюжети, композициясига ўринли киритилган бадиий воситалар, деб баҳолаш мумкин.

Жумладан, қиссадаги "сурат" деталлари ҳам қаҳрамоннинг кучли руҳиятини ифодаловчи ёрқин мисолдир. Суратнинг "Исён" деб номланишининг ўзи ҳам ўзини англашга, ўзининг кимлигини билишга интилаётган инсон ички дунёсининг, изтиробларининг қай ҳолатдалигини англатади. Асарда қаҳрамон "Қора муқовали дафтар" ҳақида гапирди. Бу предмет деталлари ўз ҳаётидан мазмун топмаган, умри йўқотиш ва алданишлар ичида ўтган қаҳрамон руҳиятига, изтиробларига ишора қилади.

"Муолажа" ҳикоясидаги болта, хивчин, қамчин каби деталлар ҳам қаҳрамон руҳиятини очувчи калит вазифасини бажарган. Предмет деталларини ёзувчининг бошқа қатор ҳикоя ва қиссаларида кўплаб учратиш мумкин.

Мухтасар қилиб айтганда, Назар Эшонқул бадиий деталнинг катта имкониятларга эга эканлигини ўз асарларида кўрсата олган. Улардан асар ғоясини китобхонларга етказишда унумли фойдаланган. Бу эса ёзувчи асарларининг салмоғини белгилашда катта роль ўйнаган. Шунинг учун ёзувчи ҳар бир асарида деталлаштирилган тасвирга жиддий эътибор қаратади. Шароит, предмет, ҳолат деталлари воситасида ўз қаҳрамонларининг руҳиятини ишонarli тасвирлайди.

Адабиёт яшар экан, ижодкорлар бадиий детал имкониятларидан фойдаланаверади. Ғояси пишиқ, қурилиши мустаҳкам асарлар эса қўлма-қўл бўлаверади.

⁴ www.ziyouz.com kutubxonasi.